

УДК 376.4:159.98:374.71

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.3.6>**Вікторія ШЕВЧУК**

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, Україна, 36011

ORCID: 0000-0001-7101-7617**Леся КЛЕВАКА**

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, Україна, 36011

ORCID: 0000-0001-6924-8221**Євгенія ХОМЕНКО**

доктор філософії, спеціальність 053 «Психологія», доцент кафедри психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», першотравневий проспект, 24, м. Полтава, Україна, 36011

ORCID: 0000-0001-8444-7173**Victoria SHEVCHUK**

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", 24 Pershotravneva Avenue, Poltava, Ukraine, 36011

ORCID: 0000-0001-7101-7617**Lesia KLEVAKA**

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", 24 Pershotravneva Avenue, Poltava, Ukraine, 36011

ORCID: 0000-0001-6924-8221**Evgenia KHOMENKO**

Doctor of Philosophy, specialty 053 "Psychology", Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", 24 Pershotravneva Avenue, Poltava, Ukraine, 36011

ORCID: 0000-0001-8444-7173

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З КОМПЛЕКСНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ

PARENTS RAISING CHILDREN WITH COMPLEX DEVELOPMENTAL DISORDERS PSYCHOLOGICAL SUPPORT STUDIES THEORETICAL FUNDAMENTALS

Успішність реалізації психолого-педагогічного супроводу дітей з комплексними порушеннями розвитку, їх соціально-побутової та емоційної адаптації значною мірою залежить від їх сімей, характеру внутрішньо-сімейних стосунків та рівня педагогічної компетентності батьків. Втім, багато батьків самі гостро потребують комплексної соціально-психологічної підтримки. На жаль, до сьогодні немає єдиної концепції багатопрофільної соціальної та психолого-педагогічної допомоги сім'ям, де виховуються діти з проблемами в розвитку. Особливості сімейних відносин і особистості батьків, які виховують дітей із різними формами дизонтогенезу, практично не вивчені, що обумовлює актуальність наукових досліджень цієї тематики та розробки відповідних практичних програм психологічного супроводу батьків. Виокремлюють різні моделі допомоги сім'ї, які може використовувати психолог у роботі із нею: педагогічна, соціальна. Психологічна, діагностична, медична. Аналіз змісту поняття «психологічний супровід батьків» дозволяє зробити висновок про те, що воно враховує тісний зв'язок розвитку дітей не лише з певними методами виховання та формування їхньої поведінки, а й з благополуччям, внутрішньою атмосферою та способом життя сім'ї. На підставі аналізу

наявних досліджень було виділено три важливих напрямки психологічного супроводу родин (допомога у проходженні кризових ситуацій у їх житті; оптимізація стосунків всередині сімей; гармонізація внутрішнього стану матері та запобігання її невротизації). Психологічний супровід батьків ми розуміємо як активну психологічну дію, спрямовану на розвиток особистісних якостей батьків та їх батьківської компетентності.

Ключові слова: діти з порушеннями розвитку, психолого-педагогічний супровід родини, батьківська компетентність.

The success of implementation of psychological and pedagogical support of children with complex developmental disorders, their social and emotional adaptation largely depends on their families, the nature of intra-family relations and the level of pedagogical competence of parents. However, many parents are in dire need of comprehensive social and psychological support. Unfortunately, to this day there is no single concept of multidisciplinary social and psychological-pedagogical assistance to families raising children with developmental problems. Peculiarities of family relationships and the personality of parents who raise children with various forms of dysontogenesis are practically not studied, which determines the relevance of scientific research on this topic and the development of relevant practical programs for the psychological support of parents. Different models of family assistance that a psychologist can use in working with her are distinguished: pedagogical, social. Psychological, diagnostic, medical. Analysis of the content of the term "psychological support of parents" allows us to conclude that it takes into account the close connection of children's development not only with certain methods of upbringing and shaping their behavior, but also with the well-being, internal atmosphere and way of life of the family. Based on the analysis of existing studies, three important areas of psychological support for families were identified (help in overcoming crisis situations in their lives; optimization of relationships within families; harmonization of the mother's internal state and prevention of her neuroticism). We understand the psychological support of parents as an active psychological action aimed at developing the personal qualities of parents and their parental competence.

Key words: children with developmental disorders, psychological and pedagogical support of the family, parental competence.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Важливою умовою, яка визначає ефективність корекційно-розвивального процесу дітей з вадами розвитку є включення в нього батьків, постійний розвиток їх педагогічної компетентності, а також організація для них консультативно-методичної та психолого-педагогічної допомоги і підтримки.

Необхідність психологічного супроводу батьків ґрунтується, по-перше, на потребі батьків у підтримці, по-друге, на потребі самої дитини в компетентних батьках, по-третє, на існуванні безперервного зв'язку між якістю домашнього виховання та соціальними проблемами суспільства. Отже, необхідність психологічного супроводу батьків можна обґрунтувати посиленням на благополуччя дитини та сім'ї в цілому або наголошуючи на суспільній значущості даної проблеми. Психологічний супровід батьків за умови дотримання прав сім'ї на самовизначення та принципу добровільності є здоровою соціальною функцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначаючи сутність, структуру психологічного супроводу, науковці О. Василькова, С. Васьківська, Л. Гречко, М. Гринчук, Е. Гуцало, І. Родигіна, М. Савчин та інші виокремлюють такі сфери його застосування, як психологічна допомога особистості; задоволення емоційних запитів, пов'язаних із набуттям особистісної ідентичності в процесах культурного, етнічного та етичного самовизначення; сприяння у виробленні стійких ціннісних і моральних норм; допомога в розв'язанні таких екзистенційних проблем, як адаптації, індивідуалізації, інтеграції тощо. М. Савчин відзначає, що це процес

покращення, оптимізації та усунення дефектів функціонування, модернізації функціональності з метою підвищення рівня життєдіяльності. На думку вченого психологічний супровід є центральною ланкою в ланцюгу психологічної допомоги, що розв'язує проблеми, котрі виникають унаслідок травматичних подій, а його важливий аспект полягає у життєвому самовизначенні, у підготовці до здійснення вибору в кризових ситуаціях, саморозкритті та усуненні суб'єктивних перешкод до розвитку, у зміцненні психологічного здоров'я, а також у наданні допомоги в конкретній психотравмуючій ситуації [5, с. 125].

Психологічний супровід як вид психологічної допомоги, що сприяє саморозвитку особистості й дає змогу активізувати її власні можливості, аналізували Н. Воляннюк, А. Колосов, Г. Ложкін, С. Максименко, В. Панок [3, с. 54–56]; як вид психологічної підтримки з метою забезпечення особистісного розвитку дітей з особливими освітніми потребами – Л. Гречко [135; 136], М. Мушкевич [3], Т. Скрипник [6], Г. Соколова [3, с. 65], О. Тохтамиш [6, с. 193] та ін. Психологічний супровід на думку В. Горяніної та В. Мухіної, передбачає підтримку реакцій, процесів, станів особистості, кі повинні природно розвиватися, але під тиском певних обставин гальмуються. О. Альшаніна трактує психологічний супровід як цілісний і безперервний процес вивчення й аналізу, формування, розвитку та корекції всіх суб'єктів соціальної взаємодії, які потрапляють у поле діяльності психологічної служби чи конкретного психолога. На думку вченої, результатом психологічного супроводу особистості під час адаптації до життя стає нова життєва якість – адаптивність, тобто здатність самостійно досягати

рівноваги у відносинах із собою й навколишнім світом як у сприятливих, так і в екстремальних життєвих ситуаціях [2, с. 533]. Успішно організований психологічний супровід уможливорює перспективи особистісного зростання, входження у ту «зону розвитку», яка поки ще є недоступною [1, с. 45].

Різні аспекти психологічного супроводу та підтримки висвітлюють С. Духновський, Н. Кучеренко. Теорію психологічної підтримки розглянуто в працях Ю. Бабанського, В. Байденка, А. Мудрик [4, с. 147]. Науковці зазначають, що психологічна підтримка здійснюється задля поліпшення психічного благополуччя, створення стану спокою, полегшення процесу одужання, підвищення якості життя людей за допомогою комплексних та індивідуальних психологічних, освітніх і поведінкових послуг, котрі ґрунтуються на перевірених методах, новітніх та інноваційних підходах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існують різні моделі допомоги сім'ї, які може використовувати психолог у роботі із нею.

1. *Педагогічна модель* базується на гіпотезі нестачі педагогічної компетентності батьків. Суб'єктом скарги зазвичай є дитина. Консультант разом із батьками аналізує ситуацію, планує програму заходів. Хоча причиною неблагополуччя можуть бути батьки, ця можливість відкрито не розглядається. Психолог орієнтується не так на індивідуальні здібності батьків, скільки на універсальні з погляду педагогіки та психології методи виховання. Ця модель, маючи профілактичний характер, виходить із припущення про дефіцит у батьків виховної компетентності відносно дітей. Вона спрямована на підвищення психолого-педагогічної культури батьків, розширення та відновлення виховного потенціалу сім'ї, активне включення батьків у процес соціального виховання дітей. І тому використовуються різні форми роботи. Поєднання теоретичних знань, їх закріплення у досвіді сімейного виховання, дискусії та практикуми, звернені до реальних труднощів сімейного виховання, створюють гарну основу батьківської компетентності [1, с. 44].

2. *Соціальна модель* використовується у тих випадках, коли сімейні труднощі є результатом несприятливих зовнішніх обставин. У цих випадках окрім аналізу життєвої ситуації та рекомендацій потрібне втручання зовнішніх сил.

3. *Психологічна (психотерапевтична) модель* використовується тоді, коли причини труднощів дитини лежать у сфері спілкування, особистісних особливостях чле-

нів сім'ї. Вона передбачає аналіз сімейної ситуації, психодіагностику особистості, діагностику сім'ї. Практична допомога полягає у подоланні бар'єрів спілкування та виявленні причин його порушень [1, с. 46].

4. *Діагностична модель* ґрунтується на припущенні дефіциту у батьків спеціальних знань про дитину або свою сім'ю. Об'єкт діагностики – сім'я, а також діти та підлітки з порушеннями в поведінці. Діагностичний висновок може бути підставою для прийняття організаційного рішення.

5. *Медична модель* передбачає, що у основі сімейних труднощів лежать хвороби. Завдання психотерапії – діагноз, лікування хворих та адаптація здорових членів сім'ї до хворих [1, с. 48].

Психолог може використовувати різні моделі допомоги сім'ї залежно від характеру причин, що викликають проблему дитячобатьківських та шлюбно-сімейних стосунків. Формування та функціонування батьківства потребує психологічного супроводу, зміст якого має свою специфіку. Зіставляючи моделі підтримки та супроводу у роботі із сім'єю, слід зазначити наступне: по-перше, їх протиставлення в реальній діяльності практичного психолога призводить до гіпертрофування то каузального, то симптоматичного підходу в роботі з сім'єю; по-друге, по суті, вони є двома сторонами однієї і тієї ж медалі, а тому їх потрібно розглядати як закономірно взаємопов'язані моделі психологічної служби, тому що їх пріоритети визначаються єдиними законами розвитку психіки людини; по-третє, подібність полягає в тому, що передбачуваним кінцевим результатом роботи в межах обох моделей є повноцінний психічний розвиток і успішність світньо-виховного процесу в установі та в сім'ї; основними суб'єктами взаємодії обох моделей є діти, педагоги, батьки, адміністрація; по-четверте, їх важлива відмінність концентрується у сфері шляхів, пріоритетів, домінування, пропорції тих самих складових професійної діяльності психолога. І та, і інша модель націлені на успішність та повноцінність розвитку та педагогічного процесу. Але одна за рахунок допомоги, за рахунок роботи з неблагополуччям, а інша – за рахунок створення умов, що запобігають неблагополуччю [2, с. 535].

Аналіз змісту поняття «психологічний супровід батьків» дозволяє зробити висновок про те, що воно враховує тісний зв'язок розвитку дітей не лише з певними методами виховання та формування їхньої поведінки, а й з благополуччям, внутрішньою атмосферою та способом життя сім'ї. У поняття

«психологічний супровід батьків» входять питання впливу сім'ї на формування та розвиток особистості дитини, ставлення сім'ї до суспільства та культури. У такому вигляді він становить частину соціальної політики сучасного суспільства. Таким чином, психологічний супровід батьків являє собою насамперед акумуляцію знань та навичок виконання батьківських функцій та виховання дітей. Психологічний супровід доцільно розглядати окремо від сімейної психотерапії та консультацій з питань сім'ї та шлюбу, які є специфічними формами роботи, орієнтованими на особистість та взаємодію між людьми.

У різних програмах психологічного супроводу батьків ставляться різні завдання. В одних увага зосереджена на керуванні поведінкою дитини, в інших – на її інтелектуальному розвитку, у третіх – на розвитку соціальної компетентності особистості. Спільним для цих програм є прагнення розширити самостійність батьків під час вирішення різних завдань, у взаєминах з різними людьми, під час виборів форм поведінки у різних ситуаціях. Завдання психологічного супроводу батьків можна класифікувати виходячи із особливостей кожного з періодів розвитку дитини та кола тих проблем, які вона повинна вирішувати на кожному етапі самостійно.

Основними концепціями психологічного супроводу батьків є Адлерівська модель (А. Адлер), навчально-теоретична модель (Б. Скіннер), модель чуттєвої комунікації (Т. Гордон), модель, що базується на транзактному аналізі (М. Джеймс, Д. Джонгард), модель групової терапії (Х. Джайнотт) [3, с. 141].

Психологічний супровід батьків завжди спирається на систему релігійних, соціальних, естетичних, моральних цінностей та у ньому завжди проявляється спосіб мислення і рівень культури даного суспільства, враховуються потреби самих батьків. Ці положення знаходять своє відображення у різноманітних концепціях і моделях психологічного супроводу батьків.

Адлерівська модель (А. Адлер). Цей напрямок психологічного супроводу батьків ґрунтується на свідомій та цілеспрямованій зміні поведінки батьків, що визначається провідним принципом взаємоповаги членів сім'ї. Почуття єднання, що виникає при цьому, робить людину здатною до співпраці з іншими людьми, тобто формує соціальний характер. Оскільки розвиток особистості визначається соціальними мотивами, а людина соціальна за своєю природою, тому для неї важливе почуття приналежності до

певної групи. За теорією А. Адлера, сімейна атмосфера, установки, цінності та взаємини у ній є головним чинником розвитку особистості. Діти навчаються соціальним нормам та сприймають культуру через своїх батьків. Тому сім'я і є первинною групою, у якій дитина формує свої ідеали, цілі життя, систему цінностей і вчиться жити. Основними поняттями адлерівського виховання батьків є «рівність», «співпраця» та «природні результати». З ними пов'язані й провідні принципи виховання: відмова боротьби за владу та врахування потреб дитини. За цією моделлю психологічний супровід батьків повинен мати виховний характер. Потрібно навчити їх поважати унікальність, індивідуальність та недоторканність особистості дитини з раннього дитинства. Необхідно допомогти кожному з батьків зрозуміти дітей, увійти в їхній спосіб мислення, навчитися розбиратися в мотивах їх вчинків, розвивати свої методи виховання та розвитку особистості. Природні логічні міркування, що використовуються під час виховання, дозволяють дитині на практиці усвідомити свою поведінку або відчутти результати своїх дій. Це сприяє гармонізації відносин у сім'ї та швидкому усвідомленню дитиною недоліків власної поведінки.

Навчально-теоретична модель (Б. Скіннер), в основі якої лежать результати експериментальних досліджень, за допомогою яких була зроблена спроба визначити, яким чином установки на поведінку батьків впливають на дитину. Даний напрямок заснований на загальній теорії біхевіоризму. У моделі, що розглядається, підкреслюється, що поведінку батьків та їх дітей можна змінити методом перевчання або навчання. Психологічний супровід батьків полягає у їхньому навчанні швидким технікам поведінки. Поведінка батьків змінюється з осмислення ними мотивів своїх і дитячих вчинків. Вони поступово опановують вміння регулювати поведінку. Способами формування поведінки є позитивне підкріплення у формі заохочення, негативне підкріплення у формі покарання та відсутність підкріплення, тобто нульова увага. Батьки відіграють роль «агентів» соціального оточення, які регулюють поведінку дитини за допомогою зазначених вище засобів. У ході навчання батьки забезпечуються науковою інформацією про керування поведінкою, знайомляться зі спеціальною термінологією, що допомагає описувати ці процеси. Батьків навчають розбиратися у реакціях дитини та формувати їх подразники. Навички діагностики поведінки входять до всіх програм навчально-теоретичного спрямування. Метою

програм цього напрямку є навчання батьків спостереженню та практичному застосуванню принципів теорії соціального навчання у зміні поведінки в домашніх умовах.

Модель чуттєвої комунікації (Т. Гордон) базується на феноменологічній теорії особистості К. Роджерса та практиці клієнто-центрованої терапії, метою якої є створення умов для самовираження особистості. Це досягається нівелюванням різниці між «Я-ідеальним» і «Я-реальним» за певних психологічних обставин. Якщо кожній людині властиві дві головні потреби: позитивного ставлення інших і самоповаги, то умовою здорового розвитку дитини є відсутність суперечності між уявленням про те, як до неї ставляться інші «Я-ідеальне» та дійсним рівнем любові «Я-реальним». Змінити поведінку людини можна лише зрозумівши та прийнявши її почуття. Тим самим психотерапевт допомагає клієнту звільнити свої почуття і усвідомити свою поведінку та зробити конкретні кроки щодо її зміни. У сімейному вихованні модель чуттєвої комунікації означає діалогічність спілкування, його відкритість, розкритість почуттів, їх щирість. Основною ідеєю цієї моделі психологічного супроводу батьків є розвиток від чуттєвих комунікацій до самовираження кожного члена сім'ї. Батьки, які опановують цю моделлю, повинні засвоїти три основні вміння: активного слухання; доступного для дитини вираження власних почуттів; практичного використання принципу «обидва мають рацію» у сімейному спілкуванні. З названими навичками пов'язане й вміння поставити, правильно сформулювати проблему та знайти її адресата. Т. Гордон вважав, що батьки повинні диференціювати свої проблеми та проблеми дитини, навчати дітей самостійному вирішенню проблем, поступово переносючи всю відповідальність за пошук їх вирішення на саму дитину.

Модель, що базується на транзактному аналізі (М. Джеймс, Д. Джонгард). Відповідно до теорії транзактного аналізу Е. Берна особистість кожного індивіда визначається чинниками, які можна назвати станами «Я». Це спосіб сприйняття дійсності, аналізу отриманої інформації та реагування індивідуума на дійсність. Людина може це робити по-різному: по-дитячому, по-дорослому, по-батьківському. «Дитина» в особистості – це спонтанність, творчість, інтуїція. З цією основою пов'язані біологічні потреби та основні відчуття людини. Це найбільш чиста частина особистості, оскільки в ній представлено все природне в людині. «Дорослий» в особистості діє послідовно. Властивістю цієї

частини людської особистості є систематичні спостереження, об'єктивність, дотримання законів логіки, раціональність. У розвитку особистості з роллю «дорослий» пов'язане все свідоме. Воно починається з розвитку сенсорно-моторного рівня сприйняття і досягає формального, абстрактно-логічного мислення. Батьківське програмування багато в чому визначає, згідно з Е. Берном, долю дитини. Воно здійснюється насамперед через транзакції – одиниці спілкування, які можуть доповнюватися, тобто сприяють взаєморозумінню, перетинаються, викликають конфлікти, напругу та приховані, при яких інформація в ході спілкування спотворюється. Основне завдання психологічного супроводу батьків – навчити членів сім'ї взаємним компромісам і вмінню їх використовувати в інших соціальних сферах. Для цього вони повинні опанувати термінологію транзактного аналізу при розгляді своєї поведінки та взаємин у сім'ї, навчитися визначати характер потреб і запитів дитини та встановлювати з нею адекватні комунікації. Це необхідно тому, що ключ до зміни поведінки дитини полягає у зміні взаємин між батьками та дитиною.

Модель групової терапії (Х. Джайнотт) засвідчує, що батькам потрібно надавати практичну допомогу у сімейному вихованні через формування у них навичок комунікації та управління поведінкою дітей. У своїх роботах Х. Джайнотт описав три різних види групової роботи з батьками: власне психотерапія, психологічне консультування та керівництво особистістю. Комунікація з батьками має базуватися на наступних принципах: у всіх ситуаціях батьки мають прагнути підтримати позитивний образ «Я» у дитини; слід говорити про вчинки дитини без особистісних негативних оціночних суджень, не містити діагноза та прогнозу подальшої долі дитини; дорослий у спілкуванні має бути ініціатором пропозиції кооперації, яка не зводиться до вказівок певних дій, а має розкривати перед дитиною можливості самостійного вирішення проблемної ситуації. В основі моделі лежить прагнення навчити батьків переорієнтування своїх установок залежно від потреб дитини. Модель носить суто практичний характер і зосереджена на розгляді проблемних ситуацій: спілкування з дітьми, похвала дитини, страхи дітей тощо. Психологічний супровід батьків по Х. Джайнотту здійснюється у формі групових консультацій, терапії та інструктажу. Метою групової терапії є досягнення позитивних змін у структурі особистості батьків (для людей з емоційними порушеннями, які не вміють справлятися

з проблемами взаємин дітей та батьків). Такі консультації повинні допомогти батькам упоратися з проблемами, що виникають під час виховання дітей. Під час консультації батькам допомагають позбавитися почуття провини, показуючи аналогічні переживання в інших сім'ях, батьки діляться переживаннями, досвідом, розповідають один одному про труднощі та поступово вони починають об'єктивніше дивитися на проблеми своєї сім'ї. Інструктаж батьків також відбувається у групі та нагадує групову консультацію [4, с. 147].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, існують різноманітні методологічні підходи у здійсненні психологічного супроводу батьківства. Кожен з них спрямований на вирішення певних практичних завдань і повинен бути співвіднесений як із сімейними цінностями, так і з психологічними труднощами батьків. Перспективу подальшого дослідження у цьому контексті вбачаємо у розробці програми психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з комплексними формами дизонтогенезу.

Література:

1. Галян О.І., Борисенко З.Т. Психологічні аспекти супроводу батьків дітей з особливими освітніми потребами. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 2, т. 2. С. 44–49.
2. Пюра О.С. Прикладні аспекти соціально-педагогічної роботи з батьками дитини з особливими освітніми потребами. *Молодий вчений*. 2017 р. № 2 (42). С. 532–536.
3. Мушкевич М.І. Психологічний супровід сімей, що мають проблемних дітей: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 456 с.
4. Мякушко О.І. Особливості психолого-педагогічного супроводу батьків дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. *Матеріали V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології «Діти з особливими потребами в освітньому просторі»* (м. Чернігів, 10-11 жовтня 2019 р.). Київ: Симоненко О.І., 2019. С. 146–150.
5. Подкоритова Л. О. Зміст психологічної роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020 р., № 1, Т. 2. С. 125–129.
6. Skrypnyk T. Supporting of Children with Special Needs in Inclusive Environment by the Teachers Collaboration. *Pedagogika / Pedagogy* 2020, t. 138, № 2, p. 193–208.

References:

1. Galyan O.I., Borisenko Z.T. (2019). Psihologichni aspekti suprovodu batkiv ditej z osoblivimi osvritnimi potrebami [Psychological aspects of accompanying parents of children with special educational needs]. *Teoriya i praktika suchasnoyi psihologiyi*. № 2, t. 2. S. 44–49 [in Ukrainian].
2. Pyura O.S. (2017). Prikladni aspekti socialno-pedagogichnoyi roboti z batkami ditini z osoblivimi osvritnimi potrebami [Applied aspects of socio-pedagogical work with parents of a child with special educational needs]. *Molodij vchenij*. r. № 2 (42). С. 532–536 [in Ukrainian].
3. Mushkevich M.I. [2019]. Psihologichnij suprovid simej, sho mayut problemnih ditej [Psychological support of families with problem children]: monografiya. Luck: Vezha-Druk. 456 s. [in Ukrainian].
4. Myakushko, O.I. (2019). Osoblivosti psihologo-pedagogichnogo suprovodu batkiv ditej z porushennyami intelektualnogo rozvitku [Peculiarities of psychological and pedagogical support for parents of children with intellectual disabilities]. *Materiali V Mizhnarodnogo kongresu zi specialnoyi pedagogiki, psihologiyi ta rehabilitologiyi «Diti z osoblivimi potrebami v osvitnomu prostori»* (m. Chernigiv, 10-11 zhovtynya 2019 r.). Kiyiv: Simonenko O.I., S. 146-150 [in Ukrainian].
5. Podkoritova L. O. (2020). Zmist psihologichnoyi roboti z batkami ditej z osoblivimi osvritnimi potrebami [Content of psychological work with parents of children with special educational needs]. *Teoriya i praktika suchasnoyi psihologiyi*. r., № 1, T. 2. S. 125-129 [in Ukrainian].
6. Skrypnyk T. (2020). Supporting of Children with Special Needs in Inclusive Environment by the Teachers Collaboration. *Pedagogika / Pedagogy*, t. 138, № 2, p. 193–208.